

Mentalitások és tapasztalatok a Károlyi család fóti szociális tevékenységében (1920–1949)

Kosztolányi Tímea

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

— Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató

Nemes lelkületű patronálás vagy a szociális különbségek tudatos fenntartása? Áldozatos, keresztény elhivatottság vagy csak az unatkozó úrhölgyek jótékonykodása?¹ A nagybirtokos arisztokrácia karitatív tevékenységével kapcsolatosan többféle történeti diskurzussal találkozhatunk, amelyek nem mentesek az ideológiai állásfoglalásoktól. A szociális érzékenység társadalmilag elfogadott és rendkívül megbecsült női szerep volt a 20. század első felében, a főnemes asszonyok és lányok esetében pedig a *caritas* gyakorlása szinte elvárt magatartásként jelent meg. 1945 után a pártállam narratívájában — különösen az 1945. évi földtörvény kapcsán — az arisztokrácia Magyarország gazdasági elmaradottságának (egyik) bűnbakjává vált,² sőt a szociális egyenlőtlenségek felelősenek is őket tekintették.³ Az ehhez hasonló leegyszerűsítő szemléletmód azonban figyelmen kívül hagyja azt a kapcsolati hálót, ami például a gróf Károlyi család és a fóti birtokon élők között fennállt, és ami egyúttal a különböző lokális intézmények működésének mozgatórugója volt. Mivel a Károlyi család kiterjedt népjóléti tevékenysége további kutatásokat igényel, így jelen tanulmánynak nem célja a fóti szociális gondoskodás teljes körű bemutatása, hanem elsősorban mentalitásokra, megküzdési stratégiákra, valamint a grófi család és a fóti lakosok közötti szociális kapcsolatra fókuszál. A tanulmány célja bemutatni, hogy az első világháború után megjelenő társadalmi kényszereket⁴ hogyan érzékelték és dolgozta fel a fóti társadalom. Ezen belül két olyan szociális kérdést helyezek középpontba, amelyek széles körben hatást gyakoroltak a mindennapokra: a gyermekjólétet és a lakáshiányt.

¹ A Szociális Missziótársulat két meghatározó vezetője, Farkas Edith és Slachta Margit szerint az „unatkozó úrhölgyek jótékonykodásával” nem lehet tartósan a szociális problémákat kezelni, hanem az eseti segítségnyújtás helyett szervezett gondozói tevékenységre van szükség. (BALOGH 2008: 221.)

² PÜSKI 2013: 442.

³ „A könyöradományt, a jótékonykodást azok gyakorolták, akik tulajdonképpen a társadalmi nyomor okozói voltak. A társadalmi bajok előidézői minden időkben, és így most is, a felszabadulásunkkor letűnt rendszer képviselői voltak. Ők szülték már 1514 után a hírhedt Werbőczy törvényt, amely a legsötétebb rabszolgaságba taszította a magyar parasztságot és egészen felszabadulásunkig a Werbőczy törvény és annak szelleme volt a magyar jogrend alapja. Egészen a magyar demokrácia által megvalósított földreformig 3 millió magyar paraszt élt koldussorban ebben az országban és ugyanakkor azok az erők, amelyek a legszörnyűbb nyomorúságnak voltak előidézői, az alamizsnán keresztül akarták elcsendesíteni a nélkülözés okozta panaszt.” (KÁRÁSZ 1947: 5.)

⁴ Vö. LÜDTKE 1995: 7.

Az életvilágok (*Lebenswelten*) fogalmához kapcsolódva vizsgálatom a szociális problémák tereén megjelenő magatartások sémáira és mindennapi gyakorlatára irányul,⁵ valamint arra, hogy mik voltak azok az értékek és metódusok, amiket a szegénység vonatkozásában a fóti társadalom elismert vagy tolerált?

A gróf Károlyi család Fóton

A vizsgált időszakban Károlyi László (1859–1936) volt a fóti hitbizomány ura, aki 1897-ben vette feleségül a nála 20 évvel fiatalabb Apponyi Franciska grófnőt. Házasságukból három gyermek született: István (1898–1967), Fruzsina (1899–1993) és Klára (1903–1993). A Károlyiak és a fóti nép kapcsolata a 19. századig nyúlik vissza, amikor a birtokot gróf Károlyi József-né megvásárolta.⁶ A főúri család szociális és mecénási tevékenységének meghatározó alakja volt Károlyi István (1797–1881), aki Ybl Miklós építész megbízva az uradalmi kastélyt kibővítette és új katolikus templomot is építtetett. A Fóttal szomszédos Káposztásmegyerpusztán parcelláztatott, az érkező telepeseeknek szabad ipari és kereskedelmi tevékenységet biztosított, és ezzel Károlyi István joggal tekinthető Újpest alapítójának.⁷

Károlyi István fia, Sándor (1831–1906) karitatív tevékenységével kitűnt korának arisztokratái közül. Eseti jótékonykodás helyett a rászorultak tartós támogatását szorgalmazta. A főváros és az agglomeráció nélküli gyermekei számára létrehozta a Budapesti Első Gyermekmenhely-Egyesületet (1870), később pedig Fóton menedékházat létesített gyermekek gyógykezelése céljából,⁸ mely e tanulmányban részletezett népjóléti intézmények előzményeként is tekinthető. Ugyanígy meghatározó intézmény volt a térség mindennapi életében az újpesti Károlyi-kórház, ahol az ápolásra szoruló fótiak és az első világháborús sebesültek⁹ gyógykezelésben részesülhettek. Az arisztokrata-elődök karitatív szorgalma és morális elkötelezettsége motiválta Apponyi Franciskát is, ahogy férjének írt levelében megfogalmazta:

„Első és legfontosabb okom az, hogy én nem bírom a vagyon előnyeit elfogadni anélkül, hogy a vele járó kötelezettségeket ne teljesíteném. Mindig azt tartottam: noblesse oblige. Ezt tanultam szüleimtől és ezt tanultam abban a környezetben, amelybe a Te oldaladon léptem. Ahová néztem, és amit hallottam az új otthonban, az mind arra utalt, hogy egész családod életfelfogásának egyik vezérmotívuma volt a jótékonykodás és a szegényebb sorosúak és elhagyottakról való gondoskodás. Erről tanúskodtak Édesanyád jótékony alapításai, valamint Sándor bácsi [Károlyi Sándor — K. T.] egész politikai és szociális szereplése.”¹⁰

⁵ SCHÖTTLER 1995: 74.

⁶ BOROVSKY 1910: 64.

⁷ BUDAI 1997: 123.

⁸ FEHÉR 2019: 134–138.

⁹ Több olyan esetről tudunk, hogy az első világháború során megsebesült fóti kötődésű katonákat a grófi család a kapcsolati hálója segítségével a frontról hazahozatott az újpesti kórházba. (APPONYI: 4, 14.)

¹⁰ Fóti SCA-telep: no. 2. fol. 574.

Az első világháború alatt alakult fóti népjóléti intézmények alapításában kulcsszerepet játszott az, hogy Apponyi Franciska grófné a háborús években Fóton maradt, és ezalatt személyes tapasztalatokat szerzett az itt élők mindennapi problémáiról. A családokat látogatva bizalmas kapcsolatot épített ki, amely megalapozta a szociális intézmények működését és szemléletét. A kastélyban két segítő szervezet jött létre: a Fóti Segítő és Népjóléti Bizottság, amely a szociális ellátás főbb területeinek gyakorlati megvalósítását végezte (anya- és csecsemővédelem, szegényügy), valamint a Tanácsadó Iroda, amely adminisztrációs feladatokat és általános népgondozó tevékenységet látott el (pl. állás- és munkaközvetítés, jogi tanácsadás, kórházi elhelyezések, pénzadományok stb.) Bár a korszakban a szociális problémák kezelésében elsősorban a helyi közigazgatás volt illetékes, Fóton az előljáróság nem tudott érdemben a lakosság meghallgatásával és támogatásával foglalkozni,¹¹ ezért a Károlyi család által alapított intézmények átvették a helyhatóság funkcióját. A grófné visszaemlékezése alapján kulcsfontosságú volt a lakosság és a kastély közötti nyitottság és rendszeres kapcsolattartás, különösen az első világháború alatti válságos években, amikor a férfi családtag bevonulásával meggyengült a családi és szomszédági hálózatok támogató szerepe és védelme.¹²

„Kedvesek voltak ezek a látogatások nagyon és akkor láttam csak mennyire tanácstalan ez a nép. Emellett azonban az ő kastélybeli látogatásaik sem szűntek meg, ami nem is volt csoda, hisz egyszerre sújtotta őket a férfiak behívása, a lovaik hiánya és a drágaság. Ők pedig ennyi baj közt minden bizalmukkal a kastély felé fordultak.”¹³

Az anyagi problémákon túl legalább akkora kihívást jelentett az otthonmaradottak számára az érzelmi stabilitás hiánya, amire a szociális intézményeknek is reflektálniuk kellett. Ezt mutatja, hogy a megkeresések nagyobb része az első világháborús években nem anyagi természetű volt, hanem inkább tanácskérés: „Míg Fót község közel 900 családja közül csupán 120 a szegény, a többi aránylag jómódú, az évi megkeresések száma mégis felül volt a 4000-en.”¹⁴

A Segítő és Népjóléti Bizottság, illetve a Tanácsadó Iroda munkájába a grófné — saját gyermekei mellett — a község jobbmódú asszonyait, illetve a „*falu intelligentiájá*”-t is bekapcsolta. Szemlélete szerint „az egymás bajaival való foglalkozásnak nagy nevelő és nemesítő hatása van úgy arra nézve is, aki dolgozik”.¹⁵ A hagyományos gyámsági formák fenntartásával igyekezett megerősíteni a közösség szociális szerepét, amikor a családi kötelek primer oltalmazó funkciója a családfők vagy más férfi családtagok hadirokkantsága, tartós távolléte vagy végleges elvesztése miatt megbomlott. A faluközösség által nyújtott kebelbeli védelem anyagi és mentális értelemben is segített megelőzni a nélkülözők peremre szorulását, lesüllyedését.¹⁶

¹¹ APPONYI: 8.

¹² CSÍKI 2018a: 69.

¹³ APPONYI: 4.

¹⁴ APPONYI: 6.

¹⁵ APPONYI: 5.

¹⁶ Vö. CASTEL 1998: 205.

Mentalitások az anya- és csecsemővédelem területén

A Károlyi családhoz köthető korai jótékonyági kezdeményezések rámutatnak arra, hogy a gyermekvédelmi kérdések kiemelt szerepet kaptak. A századfordulón a csecsemőhalandóság riasztó arányokat mutatott, amelynek okai gyakran a kedvezőtlen életkörülmények, a nem megfelelő táplálás és a szociális ellátórendszer hiánya voltak. A fóti családlátogatók által kiállított adatfelvételi lapok alátámasztják, hogy nemcsak anyagi, hanem mentális és nevelő segítségre is szükség volt a gyermekhalandóság visszaszorítása érdekében. Például 1917-ben egy két és fél hónapos korában elhunyt csecsemő adatlapján olvasható, hogy a gyermek egészséges súllyal született, a család jómódú, ám a házban piszok és rendetlenség uralkodott. Az újszülött szájában „pépes cuclit” találtak, ami megmagyarázza a halál okát (gyomor- és bélhurut). Az anya valószínűleg egyedül élhetett, mivel férje a fronton volt. A lakás állapota mellett a nő kilátástalanságát mutatja a gyermek halála kapcsán feljegyzett kijelentése is: „Jól járt a lelkem!”¹⁷

Az ilyen esetek megelőzésére a 20. század elején Tauffel Vilmos szülész-nőgyógyász egy új irányvonalat dolgozott ki a bábák megfelelő képzésére, ellenőrzésére, valamint a szülészeti rendtartásra. Jelentőrendszeren keresztül a bábák és orvosok kötelesek voltak számot adni a területileg illetékes vezető szülészorvosnak a született gyerekekről, szülészeti eseményekről és a halálozások okairól. A rendtartás az 1920-as évek végétől vált országosan elterjedtté.¹⁸ Az Országos Stefánia Szövetség által is szorgalmazott módszerhez hasonló rendszert Fótton már az első világháború idején bevezettek. Szüléseknél a kirendelt családlátogató felmérte az anyagi és lakhatási körülményeket, amiket a kastély felé jelentett és innen biztosították a szükséges eszközöket („vándorkosár”, benne törülközők, ágyneműk, gyermekruhák, higiéniai szerek, tápszer).¹⁹ Az új intézkedések azonban csak lassan nyertek teret a nők mindennapi szokásaiban. A szakmai érvek nem mindig bizonyultak elegendőnek, nagyobb hatással bírt a közvetlen kapcsolat kiépítése, mivel az anyák nem bíztak az idegen tanácsadóknak:

„Kilencz évi tapasztalat azt mutatta, hogy az anyák csak azért fogadták el a védő beavatkozását a csecsemő higiénikus kezelése tekintetében, mert ez a védő kiküldöttje volt a Tanácsadó Irodának, annak az intézménynek, amely nekik annyi bajukban nagyon is kézzelfogható segítségükre volt. A nép általában nem fogadja szívesen a védők tanácsait, illetve beavatkozását, mert elfogult és nem szereti az újításokat.”²⁰

Kezdetben tartózkodást váltott ki a napközi csecsemőotthon is, amely 1915. április 19-én nyitotta meg kapuit, ugyanabban az évben, amikor az Országos Stefánia Szövetség is megkezdte a munkáját. Az intézményt a női munkaerő iránti igény hívta életre. A háború alatt a nők jelentős része Fótton sem tehetette meg, hogy ne vállaljon munkát a gyáriparban vagy napszámiban, így a grófi család felé is több panasz érkezett az anyák részéről, hogy munkájuk alatt a csecsemőik felügyelete nincsen biztosítva. A napközi otthon reggel négy és este tíz óra között

¹⁷ APPONYI: 20/a.

¹⁸ KOLLEGA TARSOLY 1999: 530.

¹⁹ APPONYI: 25.

²⁰ Fóti SCA-telep: no. 2. fol. 592–593.

üzemelt kezdetben 60 férőhellyel. Nem csak felügyeletet biztosított, hanem érkezéskor a gyermekeket megfürdették, tiszta ruhába öltöztették és súlyukat is rendszeresen mérték. Bár az otthon gyakorlata a fertőzések megelőzését és a gyermekek egészséges fejlődését szolgálta, a fóti anyák az ellátást túlzottan „kórházszerűnek” gondolták, valamint kifogásolták a szoptatós dajkák alkalmazását is. Összhangban az Országos Stefánia Szövetséggel, a fóti napközi otthon elve az anyatejes táplálás szorgalmazása volt. Amennyiben az anya — egészségügyi okokból vagy napközben munkája miatt — nem tudta szoptatni gyermekét, a napköziotthon biztosított anyatejet. Az állami gyermekmenhely segítségét kérték, ahonnan főleg leányanyák érkeztek. A fóti anyák egy része azonban sérelmezte, hogy a „bukott leányok velük egyenlő hivatást töltsenek be”, és gyermeküket így gondozásukra bízzák.²¹ Összességében elmondható, hogy a fóti anyák nem könnyen változtattak a megszokott gyakorlataikon, az erkölcsi meggyőződésükkel ellentétes megoldásokat pedig még nehezebben tolerálták. Az Országos Stefánia Szövetség tankönyve szerint a leányanyák a helyes anyai magatartásukkal jóvátehetik korábbi hibájukat.²² Hasonlóképpen Apponyi Franciska grófné is támogatta azt a felfogást, hogy ezeknek a lányoknak erkölcsi és anyagi támaszt jelent, ha szoptatós dajkaként másokkal jól tesznek.²³ A fóti nők anyaságról és gyermeknevelésről alkotott képe azonban nem egyezett a szociális szervezetek törekvéseivel, így például maguk is csak többszöri megkeresésre és rábeszélésre vállalták a tejtestvérek táplálását. Az anya- és csecsemővédelem hatékonyságát a személyes kommunikáció és a népjóléti intézmények összehangolt munkája javította, így Fóton végül több sikeres gyermekmentés bizonyította a módszer helyességét.²⁴

Mentalitások a lakáskérdésben

Az első világháború után komoly lakáshiány érintette a társadalom jelentős részét. Ez a kritikus állapot állami beavatkozást igényelt, ezért a földművelésügyi miniszter 66.666/1920. évi rendelete lehetőséget teremtett arra, hogy a rászorultak könnyebben házhelyhez jussanak. A gyakorlat azonban azt mutatta, hogy a legtöbb esetben az igénylő a házhelyet sem tudta segítség nélkül megszerezni, önerőből pedig képtelen volt a házat is felépíteni. A lakásinség Fóton is a legnagyobb mértékben érezhető volt:

„Így például Fót községben Ruzsits nevű napszámosnak van telke, a házépítéshez fája, köve, s a szükséges többi anyagnak egy jó része, mely mind a szabad ég alatt van évek óta, ahogy azokat lassan-lassan összeszerezte. Jelenleg szükségből egy földalatti putriban lakik hatodmagával. Körülbelül 17.000 koronára volna szüksége, hogy kis házat felépítse és így családját az egészségtelen helyiségből kikerülne, s a házépítéshez szükséges, meglevő anyaga továbbra veszendőbe nem menne.”²⁵

²¹ APPONYI: 30.

²² KAPPANYOS 2020: 147.

²³ „Semmiképp sem volt az az érzésem, hogy az erkölcstelenségnek kedveztem a jó erkölccsel szemben, sőt határozottan úgy érzem, hogy a kisdedeken kívül jól tettem azokkal a szegény, legtöbbszörre úgy is eléggé sújtott teremtésekkel is helyzetüknek leginkább megfelelő keresethez juttatván őket.” (APPONYI: 31.)

²⁴ APPONYI: 33, 36.

²⁵ Fóti SCA-telep: no. 1. fol. 440.

Az állami szabályozás és a gyakorlati kivitelezés közötti ellentét áthidalása hívta életre Fóton azt a mintaintézménynek számító telepet, amely a „*Suum Cuique*”²⁶ (később Fót-Újfalú) nevet kapta. Az építkezést koordináló alap célja az volt, hogy elsősorban Fóton élő hadirokkantakat, hadiözvegyeket és hadiárvékat juttasson házhoz, majd pedig másokat is, akik önerőből nem tudtak saját lakást építeni. A telep nemzetközi összefogásból született meg.²⁷ Apponyi Franciska grófné abból a gondolatból indult ki, hogy ha az első világháború győztes és semleges államainak képviselői mintegy „fordított jóvátételként” egy-egy ház árát adományozzák, továbbá a magyar állam és a társadalom tehetős tagjait²⁸ is meg tudják nyerni az ügy érdekében, akkor felépülhet annyi lakás, amivel Fót község rászorulóinak problémáját orvosolni lehet.²⁹ 1922-ben adták át ünnepélyesen az első 18 házat. 1925-re kb. 250 négyszögölnyi telken:

- 30 db egy szoba, egy konyha és egy kamrából álló lakóház,
 - 3 db két szoba, egy konyha és egy kamrából álló lakóház,
 - 1 db egy szoba, egy üzlethelyiség, egy műhely és egy konyha, egy kamrából álló lakóház,
 - 1 db nyolc helyiségből álló néprajzi múzeum,
 - 1 db két szoba, két raktár, egy előszoba, egy vesszőáztató és egy nyitott helyiségből álló foglalkoztató műhely,
 - 1 db egy műhely és egy raktárhelyiségből álló foglalkoztató épület,
 - 1 db szövőház³⁰ állt.
- Végül 1942-ig összesen 61 épület került átadásra.³¹

Szemléletük szerint a saját lakás biztosítékot jelentett a tulajdonos anyagi stabilitásának és egészségének, ezenkívül ösztönző erővel hatott a takarékos, megfontolt, céltudatos életvitelre. A saját ingatlan így a szociális szükségleteken túl nevelő erővel is bírt. A korszakban Budapesten és környékén épülő zsúfolt munkástelepek a kilátástalan nyomor szimbólumai voltak. A rossz állapotú és hiányosan felszerelt lakások nemcsak egészségügyi, hanem szociológiai problémákat is hordoztak, mint például az elzúllás, a szünni nem akaró mélyszegénység és az instabil közösségek. A családi kapcsolatok intimitására negatívan hatott, hogy a munkás-

²⁶ *Suum cuique tribuere*, azaz „mindenkinek megadni azt, ami őt megilleti”, a római jog egyik alapelve. A keresztény társadalmi igazságosságban is megjelenő gondolat szerint biztosítani kell mindenkinek azt a segítséget, ami az emberhez méltó élethez szükséges. Vö. „Római jog” szócikk, in *Magyar Katolikus Lexikon*, XI. (Főszerk. Diós István) Budapest: Szent István Társulat, 2006.

²⁷ A következő országokból érkeztek adományok: Argentína, Ausztria, Belgium, Brazília, Dánia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Japán, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Svájc, Svédország, Szentszék, Sziám, USA (FÓT-ÚJFALU 1929).

²⁸ Magyar adományozók: minisztériumok (Belügyminisztérium, Földművelési Minisztérium, Kereskedelemügyi Minisztérium, Honvédelmi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Külügyminisztérium, Népjelölti és Munkaügyi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Vallás és Közoktatási Minisztérium), Magyar Földintézet, Magyar Általános Takarékpénztár, Magyar Országos Központi Takarékpénztár, Magyar-Olasz Bank, Pénzügyintézet Központ, Gazdák Biztosító Szövetkezete, Első Dunagőzhajózási Rt., Magyar Királyi Folyam- és Tengerhajózási Rt., Magyar Pamutipar Rt., Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, Budapest Székesfőváros, Fót község lakói, magánszemélyek (gróf Apponyi család, gróf Károlyi László, báró Thyssen-Bornemisza Henrik, Deutsch Ignác és fia, Schiffer Miksa) (FÓT-ÚJFALU 1929).

²⁹ Fóti SCA-telep: no. 1. fol. 432.

³⁰ Fóti SCA-telep: no. 1. fol. 433.

³¹ Fóti SCA-telep: no. 14. fol. 739.

1. kép. „Egy falu, amelyet az egész világ épít” című népszerűsítő kiadvány egyik rajza a XI. Piusz pápa adományából felépült házról. Jól látszik a házon az adományozó zászlója, mivel a telep szabálya szerint minden épületre az adományozó ország zászlóját kötelezően el kellett helyezni. (FÓT-ÚJFALU 1929: 35.)

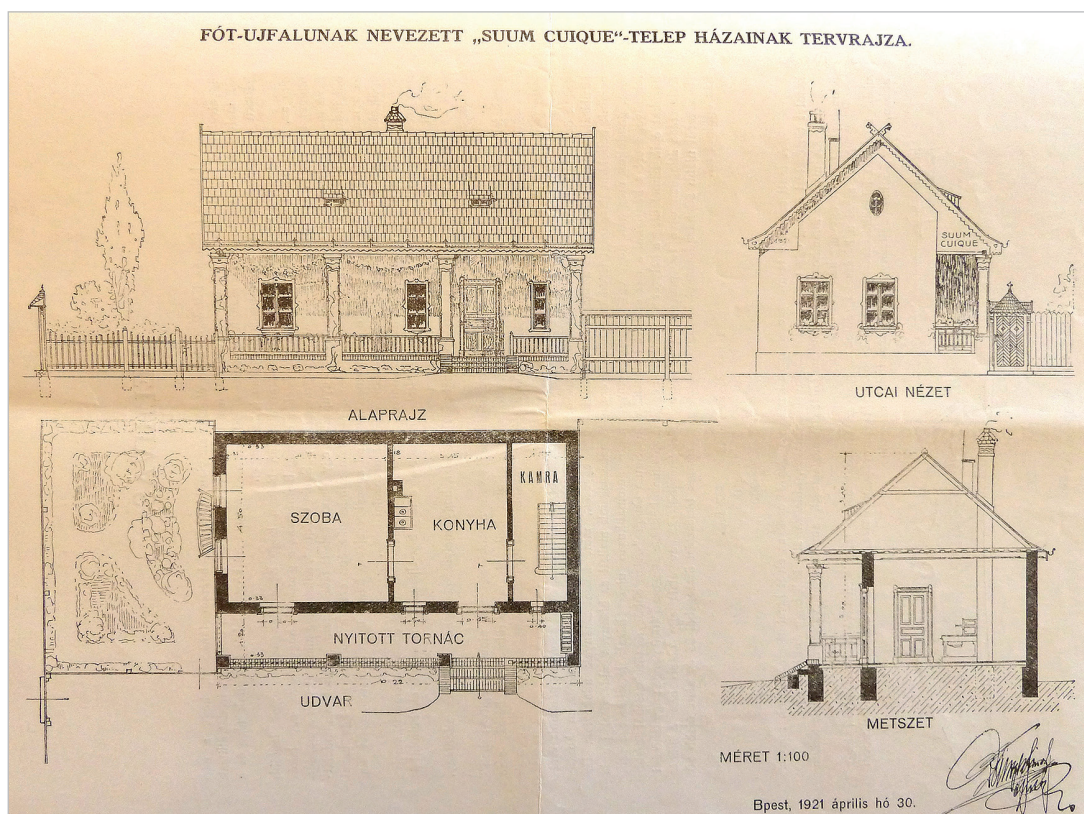
lakások bérlői a megterhelő lakbérek miatt gyakran idegen al- és ágybérlőkkel kényszerültek megosztani otthonukat. A Suum Cuique-telep mennyiségben ugyan nem vette fel a versenyt az állami lakásépítésekkel, de a kb. 40 m² alapterületű, szoba-konyha-kamra elosztású, tornáccal és kerttel rendelkező házak egészségesebb feltételeket biztosítottak az agglomerációs munkáslakásoknál.

A rászoruló beköltözhetett a házba évi 160 pengő kamatmentes törlesztőrészlet fizetése mellett. 1927-es célok szerint 25 év alatt tudta törleszteni a ház árát, ami ezt követően a tulajdonába került, a befizetett pénzből pedig egy új ház fedezete gyűlhetett össze.³² Ez a 160 pengő éves törlesztés az egyszoba-konyha-kamrás, kertes házért kedvezőnek számított. (Összehasonlításképpen 1929–1930-ban Budapesten az egyszoba-konyhás munkáslakások főbérlete zömében 300–600 pengő között volt.³³) Végül az az elgondolás nem valósult meg, hogy a Suum Cuique-telep lakóinak ház-letörlesztéseiből további lakások épülhessenek. A környékbeli viszonyokhoz képest kedvező díjak ellenére sokan így sem tudták teljesíteni fizetési kötelezettségüket. Bár az építető alap hangsúlyozta, hogy céljuk nem a karitatív adományok szétosztása, voltak olyanok is, akik ajándékként tekintettek a házra és nem akartak fizetni.³⁴

³² TERVRAJZ: fol. 644.

³³ GYÁNI 1992: 186.

³⁴ Fóti SCA-telep: no. 14. fol. 736.

2. kép. A Suum Cuique-telep lakóházainak tervrajza (TERVRAJZOK fol. 645)

Az elzüllesztés elleni küzdelem másik eszközét a rendszeres munka biztosításában látták. Ezt a gondolatot szorgalmazta Esztergár Lajos³⁵ az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet (OFAKSZ) munkája kapcsán. Nézete szerint a lakáskölcsön nem elegendő, sőt „kidobott pénz”, ha nem egészül ki szociális gondozással, munkához juttatással, háziiparral, családi bérpótlékkal, gyermekvédelemmel és -neveléssel, közegészségügyi felvilágosítással és védelemmel.³⁶ A fóti Suum Cuique-telep tervezésekor is ezeket a szempontokat vették figyelembe. A lakók művelődésére, nevelésére kis néprajzi múzeumot, könyvtárat, kultúrházat és óvodát hoztak létre. Ezenkívül foglalkoztató műhelyeket létesítettek (asztalos, iparművészeti, kosárfonó, szövő, varró), ahol a félig munkaképtelen hadirokkantak rehabilitációja mellett a hadiözvegyek is tudtak dolgozni. Fő célja nem a haszon, hanem a tisztességes munkalehetőség biztosítása volt. Az altruista szemléletű foglalkoztatás végül annyira veszteségessé vált, hogy a műhelyeket 1931-ben be kellett szüntetni.³⁷

³⁵ Esztergár Lajos (1894–1978) jogász, egyetemi tanár, később Pécs polgármestere (1940–1944). A Magyar Norma és az ONCSA kidolgozója.

³⁶ HÁMORI 2004: 67.

³⁷ Fóti SCA-telep: no. 14. fol. 737.

3. kép. A szövőműhely fotója „Egy falu, amelyet az egész világ épít” című brosúrából (FÓT-ÚJFALU 1929: p. 48.)

A struktúrák szétbomlása és a létbizonytalanság

Ahogy az előző két területen látható volt, a népgondozó tevékenység nem egyenletes intenzitással működött a két világháború között. Bár Apponyi Franciska grófné a tervezett és rendszeres szociális munka híve volt, az egészségi állapota és a család anyagi erőforrásai miatt a fóti intézmények az 1930-as évek folyamán hanyatlani kezdtek. A gazdasági válság idején problémát jelentett a segítők hiánya is, mivel megélhetési nehézségeik miatt versenyképesebb bérért más munkát kellett vállalniuk. Ezenkívül társadalmi feszültséget okozott a főváros felől érkező nagyszámú beköltöző. Ezek a zömmel budapesti vagy újpesti gyárakban dolgozó munkások szokásaikban, életvitelükben és mentalitásukban új csoportként tűntek fel a községben. A rendelkezésre álló források gyakran hallgatnak rólunk. A fóti római katolikus templom *Historia Domusának* 1935. évi bejegyzésében negatív kontextusban és a „társadalmi rendet felforgató, veszélyes” csoportok képében jelennek meg:

„Sajnos évenként Újpestről és Palotáról sok beköltözés van, vallásilag elhanyagoltak és amúgy is rossz elemek jönnek, akikkel mindig újra és újra kell kezdeni a pasztoratiok leg-
elemibb szabályainál. Házasságuk majdnem kivétel nélkül pusztán polgári, avagy érvény-
telen. Furcsán látom innen a két szomszédos város pasztoratioját, ami azért szomorít leg-
inkább, mert néhány évtizeddel ezelőtt mindkettő Fótnak volt filiális egyháza.”³⁸

³⁸ FÓT HD: 96.

A főváros magas lakásbérleti díjai miatt kiszoruló vagy a nyomorúságos lakáskörülményekből menekülő munkások idegen származása („nem fótiak”) és bizonytalan életvitele morális megítélés alá esett, ezért a fóti társadalom — és ezzel együtt a közösség szociális védőhálójának — peremére szorultak. A kortársak szemében a városból kiszorult, pauperizálódott tömeg élete nem merült ki a nélkülözésben, hanem egyet jelentett az elzüllött, kicsapongó belső természettel is.³⁹ Annak a képnek az ellenkezőjét testesítették meg, ami méltóvá tett egy rászoruló a közösség segítségére (régóta fóti lakos, kifogástalan erkölcsi magatartás, hazafiság⁴⁰). „Új jövevényként” és a gyári műszakokhoz kötött életvitelük miatt látszólag kivonták magukat a közösségi munka alól is, aminek nagy jelentősége volt a település életében. Az együttes munka erejéről tanúskodik a Suum Cuique-telep is, amelynek építéséhez Fót társadalma kétkezi munkájával is hozzájárult.⁴¹

A forrásokban ugyancsak „csend” jellemzi a fóti jóléti intézmények 1945 utáni helyzetét. Az 1945. évi földtörvény értelmében nem csak a Károlyi-birtokok, hanem a fóti kastély is állami tulajdonba került, így a fóti nép és a grófi család közötti kapcsolat egy tollvonással megszakadt, mindez pedig ennek a karitatív munkának a végét jelentette.

A Suum Cuique-telep vezetését 1946. október 19-i jegyzőkönyv alapján a község vezetése vette át.⁴² A községi elöljáróság ebben az időben az alapvető ellátási hiány megoldásával küzdött, így nem sok figyelem fordulhatott a telep vezetésére. 1944-ben még a képviselő-testületi jegyzőkönyv rögzíti az óvoda és a napközi otthon támogatását, mivel indoklás szerint „a Suum Cuique-telepen létesített óvoda közérdeki intézmény, mely az 1914–18-as világháború hadiözvegyeinek, árváinak, hadirokkantjainak leszármazóit támogatja azáltal, hogy a gyárakba járó családanyák gyermekeit gondozásba veszi és lehetőség szerint ételmezésben is részesíti.”⁴³ Ezzel szemben az 1947. március 11-i jegyzőkönyvben már felmerült az óvoda megszüntetése is.⁴⁴ Ez úgy látszik végül nem valósult meg, azonban az 1947. június 13-i jegyzőkönyv alapján állandó napközi otthon már nem működött. Pusztán ígéret formájában rögzítették, hogy a hároméves terv keretében meg fogják valósítani.⁴⁵

Felmerülhet a kérdés, hogy 1945 után továbbélt-e valamilyen formában a grófi család által működtetett népjóléti tevékenység? A fótiak mentalitásában megtalálhatjuk a nyomait azoknak a jótékonyági formáknak, amelyek a korábbi működő intézmények gyakorlatában rögzültek. 1948-ban B. S.-né egy személyes ügyben kért segítséget, amivel a fóti elöljáróságon keresztül a népjóléti miniszterhez fordult. A második világháborúban elveszítette férjét, ő maga pedig a háborúban átélt traumák miatt szívbajt kapott és munkaképtelenné vált. Helyzetén új kérője tudna segíteni, azonban a házasságkötésnek akadálya, hogy az özvegyasszonynak nincs kelengyéje. A front alatt ugyanis lakásának berendezését, ágyneműjét, valamint fehérneműjét is teljesen tönkretették. A hozomány hiánya miatt érzett szégyene indította arra, hogy hivata-

³⁹ Vö. CASTEL 1998: 199.

⁴⁰ Fóti SCA-telep: no. 1. fol. 435.

⁴¹ „Sorompóba álltak a nagyok után a kisemberek, mindenféle szakmájú iparosok olcsó munkával, a lótarató fóti gazdák anyaghordással, vízfordással. Hadiözvegy keverte a maltert, félkezű, féllábú rokkantak napestig dolgoztak az építkezéseknél. Azután jöttek a legkisebbek, az iskolás gyerekek, akik tanítóik felügyelete alatt nem csekély értékű munkát végeztek, hordták szorgalmasan a téglát.” (Fóti SCA-telep: no 7. fol. 550.)

⁴² Kt. jegyzőkönyv: 135.

⁴³ Kt. jegyzőkönyv: 4.

⁴⁴ Kt. jegyzőkönyv: 145.

⁴⁵ Kt. jegyzőkönyv: 168.

los úton — a rokkantsága és nehéz anyagi helyzete ellenére — ne pénzt kérjen, hanem a kevés kelengyétől várja életének jobbra fordulását. A levéltárban fennmaradt kérelem hátoldalára írt megjegyzés alapján az előjáróság a kérést nem tartotta teljesíthetőnek.⁴⁶ A levél arra is rámutat, hogy a nehéz helyzetbe került özvegynek immár nélkülöznie kellett a korábban megszokott lokális szociális háló „testközeli” védelmét, így gyámolítást csak a korlátlan hatalmú állam jóindulatától remélhetett. Mivel önmagára támaszkodva képtelen volt jövőjét megalapozni, az elutasítást követően joggal érezhette, hogy semmi nem védheti meg a sors további csapásaitól, így létbizonytalansága állandósult.⁴⁷

Hogyan gondolkodott egy arisztokrata úrnő és a fóti társadalom a szociális gondoskodásról?

Az első világháború utáni szociális intézkedések fókuszában általában a városi munkásság és Budapest kihívásai álltak. Mind az állami törvényekben, mind a sajtóban felülreprezentáltak tűnik a munkanélküliség elleni küzdelem, a munkavédelmi intézkedések és a társadalombiztosítás különböző típusainak bevezetése. A Fóton létesített jótékonyági intézmények működése és az ezekkel kapcsolatban fennmaradt források azonban betekintést adnak, hogy egy Budapesthez közeli, ám a két világháború között még rurális jegyeket mutató társadalomban milyen szociális intézkedések születtek a kegyúri család védőszárnya alatt.

Apponyi Franciska grófné gyakorlatában a keresztényszociális gondolkodás és a patronázs-szemlélet jelenik meg, amely szerint a segélyeknek mindig a stabil jövő megalapozásának és az erkölcsi felemelkedés eszközének kell lenniük. Ezért elutasította az alkalmi pénzadományok juttatását, és helyette egy összehangolt, kiterjedt intézményrendszer létrehozását szorgalmazta, amelynek segítségével a rászorulókat olyan helyzetbe hozhatók, hogy többé ne szoruljanak alamizsnára.⁴⁸

A szociális gondoskodásról alkotott felfogás szerint a létbizonytalanság nemcsak a szegénységet állandósítja, hanem kihat az egyén pszichés viselkedésére és az erkölcsi elzúllás egyik okozója lesz. Mivel a labilis életvitel a tervezhető jövőképet is aláássa, így összességében a stabil társadalmi kapcsolatok szétbomláshoz is vezethet.⁴⁹ Az első világháború utáni politikai közbeszédben és publicisztikában a népjóléti intézkedések fontossága gyakran a fennálló társadalmi rend stabilitása érdekében, a forradalmak és a proletárdiktatúra megelőzésének egyik eszközeként jelent meg.⁵⁰ A fóti szociális munka értékelésénél is találkozhatunk az 1919-es események tapasztalatával. A grófné férjének írt bizalmas levelében — amelyben a fóti népgondozó intézmények megújítását és anyagi támogatását szorgalmazta — azt hangsúlyozta, hogy a világháború alatt a szociális gondoskodásra fordított idő és összeg „semmiesetre sem mondható túlságosnak azzal az óriási sikerrel szemben, amelyet ezeknek fennállása Fótnak

⁴⁶ Fót előjárósági: 34/2-223, 34–54.

⁴⁷ CASTEL 2005: 54–55.

⁴⁸ APPONYI: 17.

⁴⁹ CASTEL 2005: 58.

⁵⁰ HÁMORI 2004: 49.

jelentett és azzal a jelentékeny előnnyel szemben, hogy itt a bolsevizmus alatt az uradalom számottevő kárt alig szenvedett.”⁵¹

Az állam és a sajtó által hangoztatott indokokkal ellentétben Apponyi Franciskánál a vörös terror megelőzése nem mint a szociális ellátás motiváló tényezője, hanem a főúri család és a község közötti jó kapcsolat és a karitatív attitűd egyik pozitív hozadékaként jelent meg. A fóti népjóléti munka újrászervezését alapvetően nem a bolsevizmustól való félelem miatt tartotta szükségesnek. Egyrészt saját felelősségének érezte azt, ha a jótékonykodás nem kiszámítható és szervezett formában működik („lelkiismeretlenségnek találnám a néppel szemben, amely ezt bolondításnak venné”),⁵² másrészt több ízben érvelt a hagyományos arisztokrata feladatkör, a grófi család reputációja és a gyermekei számára továbbörökítendő minta mellett: „a családi hírnév iránt tartozó kötelességemnek teszek eleget, másrészt gyermekeimnek nyújtok jó példát és végre hogy hazánk és a magyarság érdekében cselekszem.”⁵³

A családi presztízstre történő utalások mögött az 1918–1919-es zűrzavaros időszak emléke is állhat. A vidéken számos helyen kitört felkelések gyakran az uradalmi kastélyokat vették célpontba, amelynek értékeit kifosztották vagy felgyújtották. A rend megbomlása és a pusztítás később egyet jelentett a Károlyi névvel. A szóbeszédben megjelenő „Károlyi-féle átkos emlékü demos uralom”,⁵⁴ valamint Károlyi Mihály — aki édesanyja révén Károlyi László unokaöccse volt — politikai állásfoglalása és bukása kijavíthatatlannak tűnő csorbát jelenthetett a nagy múltú arisztokrata család jó hírnevén. A fóti anya- és csecsemővédelmi rendszer vagy a hadirokkant-telep azonban a maguk korában mintaintézményeknek számítottak, amelyekkel a Károlyi család irányt kívánt mutatni más jótékony kezdeményezésekhez.

A grófi család megkerülhetetlen közvetítőként volt jelen a fóti nép körében. A karitatív intézményeket nemcsak működtette, hanem munkájukat összehangolta, hogy tervszerű segítséggel hosszú távon szüntesse meg a rászorultságot. A szociális munka során a társadalomban fennálló kapcsolati hálóra támaszkodott, ezért a jótékonykodásba bevonta a község elkötelezett tagjait — elsősorban a jobbmódú nőket –, miközben a grófi család maga is ennek a közösségi kapcsolatnak a részese volt a mindennapok problémái során. A gyámsági kötelek szerepe azonban a szegénység tömeges előfordulása esetén igen korlátozott hatású.⁵⁵ Fót népessége az 1930-as évektől megnőtt, a községben 1930-ban 5109 lakos,⁵⁶ míg 1949-ben 6537 fő élt,⁵⁷ amelynek oka a Budapest irányából történő nagyarányú beköltözés volt. Bár a források csak igen korlátozottan szólnak az új lakók szociális helyzetéről, valószínűsíthető, hogy ezzel a gyári munkás réteggel a településen egy más típusú szegénység jelent meg, ami nehezen volt beilleszthető az itt működő népjóléti intézmények hagyományos rendszerébe.

A második világháború után Fót lakóinak nemcsak a megváltozott politikai rendszerhez, hanem egy más ideológiai alapokon nyugvó szociális berendezkedéshez is alkalmazkodniuk kellett. A korábban működő karitatív szervezetek helyét a községi eljáróság vette át, amelynek elsődleges feladata a háború utáni ellátási problémák mérsékelése volt. A különböző jóté-

⁵¹ Fóti SCA-telep: no. 2. fol. 591.

⁵² Fóti SCA-telep: no. 2. fol. 581.

⁵³ Fóti SCA-telep: no. 2. fol. 583.

⁵⁴ Csíki 2018b: 136.

⁵⁵ CASTEL 1998: 223.

⁵⁶ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1932: 180.

⁵⁷ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1950: 118.

kony akciók (élelmiszerosztás, „gyermekhét”) lebonyolítását gyakran a kommunista párhoz köthető szervek (például MNDSZ, DISZ) szereplésével és propaganda-tevékenységével kötötték össze.⁵⁸ A később állami gyermeküdülőként funkcionáló Károlyi-kastély és park 1945-ben a fóti vezetés szándéka ellenére a főváros tulajdonába került,⁵⁹ ami végleg a Károlyiak és a fótiak közötti szociális kapcsolatok végét jelentette.

*Attitudes and Experiences of the Social Care
of the Comital Károlyi Family in the Village of Fót (1920–1949)*

The purpose of this study is to describe the attitudes towards and experiences of social contact between the comital Károlyi family and the inhabitants of Fót, focusing mainly on care for mothers and children and the housing shortage. As the holder of Fót, the Károlyi family — especially Countess Franciska Apponyi, wife of László Károlyi — founded and supported many social institutions. Although it was difficult to change the long-established traditions of child-care, the patronage system, day-care centre and regular, personal contact of the “social workers” with families, all helped these families deal with difficult conditions. Moreover, thanks to this support system, the infant mortality rate declined. In order to solve the housing shortage problem, a new settlement was founded in the 1920s, comprising 61 houses, primarily intended for war invalids, widows and orphans. These houses were built from international and Hungarian financial aid donated by the victorious or neutral countries of World War I, as well as businesses and wealthy individuals. In comparison with labourers’ quarters in the vicinity of Budapest, this settlement provided better and more affordable living conditions.

After World War II, the aristocracy lost everything: wealth, lands, noble titles and social status. Thus, traditional methods and the social care safety net also disappeared. People were forced to adjust to a new political and welfare system. The difficulty of making a living at that time was not only caused by the aftermath of war and extreme shortage of supply, but also by the abolition of locally-organized charity.

Felhasznált irodalom

FORRÁSOK

APPONYI Franciska

Háborús évek Fóton 1914–1918. (kézirat), dátum nélkül, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (továbbiakban MNL OL) P 380.-I-14.

Fót előjárósági

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltár (a továbbiakban: MNL PML).
V. 1039. Db. Előjárósági iratok (1949–1950).

⁵⁸ Fóti NB 1356/1948; Fót előjárósági 310-17/1950.

⁵⁹ Kt. jegyzőkönyv: p. 86.

Fóti HD

Fóti római katolikus plébánia *Historia Domusa*.

Fóti NB

MNL PML XVII. 74. Fóti Nemzeti Bizottság iratai (1948).

Fóti SCA-telep

MNL OL P 380-I.-5.-d. A fóti „Suum Cuique”-alap telepe.

FÓT-ÚJFALU

1929 MNL OL P 380-I.-5.-d -13. no. 2 „Egy falu, amelyet az egész világ épít” Fót-Újfalu Suum Cuique-telepe, brosúra.

Kt. jegyzőkönyv

MNL PML V. 1039. Da. Képviselő-testületi iratok (1945–1950), Képviselő-testületi jegyzőkönyv, 1. kötet.

Tervrajzok

MNL OL P 380-I.-5.-d-10.-2.

SZAKIRODALOM

BALOGH Margit

2008 Ínségakcióktól a politikai közéletig. Slachta Margit (1884–1974) szociális testvér pályaképe. In SZILÁGYI Csaba (szerk.): *Szociális kérdések és mozgalmak Magyarországon (1919–1945)*. Budapest: Gondolat, 213–230.

BOROVSKY Samu

1910 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye, 1. kötet (Magyarország vármegyéi és városai). Budapest: Országos Monografia Társaság.

BUDAI Attila

1997 *Gróf Károlyi István élete*. Újpest: Újpest Önkormányzata.

CASTEL, Robert

1998 *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest: Kávé — Max Weber Alapítvány — Wesley Zsuzsanna Alapítvány.

2005 A társadalmi biztonság elvesztése. Mit jelent védetten élni? *Esély*, 2005/IV. szám, 42–65.

Csíki Tamás

2018a Egy ágyban az ellenséggel: orosz hadifoglyok és falusi nők az I. világháborúban. *Néprajzi látóhatár*, 2018/I–II. szám, 59–70.

2018b A parasztság „forradalma” 1918-ban. In BÓDY Zsombor (szerk.): *Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás után*. Budapest: MTA BTK TTI, 129–150.

FEHÉR György

2019 *A származás kötelez. Gróf Károlyi Sándor (1831–1906)*. Budapest: Gondolat.

GYÁNI Gábor

1992 *Bérmászárnya és nyomortelep. A budapesti munkáslakás múltja*. Budapest: Magvető.

HÁMORI Péter

2004 Kísérlet a magyar falu lakásügyének rendezésére a két világháború közötti Magyarországon. Az Országos Falusi Kislakásépítési Szövetkezet története. *Aetas*, 2004/I. 49–73.

KAPPANYOS Ilona

2020 „Hajlékában kell felkeresnünk őt”. A védőnői modell kialakulása. *Sic Itur Ad Astra*, 2020/LXXII. szám, 133–152.

KÁRÁSZ Győző

1947 *A Nemzeti Segély két éve*. Budapest: Nemzeti Segély Országos Kongresszusa.

KOLLEGA TARSOLY István

1999 *Magyarország a XX. században*. IV. kötet, Tudomány 1. Műszaki és természettudományok. Szekszárd: Babits.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

1932 *1930. évi népszámlálás 1. Demográfiai adatok községek és külterületi lakóhelyek szerint*. Budapest: Stephaneum Nyomda Részvénytársaság.

1950 *1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények*. Budapest: Állami Nyomda.

LÜDTKE, Alf

1995 Introduction. What is the History of Everyday Life and who are its Practitioners? In LÜDTKE, Alf (szerk.): *The History of Eveday Life*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 3–40.

PÜSKI Levente

2013 Ellenségből bűnbak. Az MKP arisztokrácia-képe 1945 után. In GYARMATI György — LENGVÁRI István — PÓK Attila — VONYÓ József (szerk.): *Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*. Pécs—Budapest: Kronosz — MTT — ÁBTL, 433–443.

SCHÖTTLER, Peter

1995 Mentalities, ideologies, discourses on the “third level” as a theme in social-historical research. In LÜDTKE, Alf (szerk.): *The History of Eveday Life*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 72–115.

